

УДК 378.147:37.011.3 – 051 / (09)

Елліна Панасенко, доктор педагогічних наук, доцент
Оксана Цапенко, магістрант Державного вищого навчального закладу
“Донбаський державний педагогічний університет”

ГЕНЕЗА ФЕНОМЕНУ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано витоки феномену культури вчителя в історії зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки. Розкрито роль відомих педагогів минулого у розробленні досліджуваного феномену задля глибокого розуміння особистості вчителя та його професійної діяльності. У статті з'ясовано сутність поняття “педагогічна культура”, представлено складові культури вчителя та їх зміст. Зроблено акцент на тому, що досвід науковців минулого щодо проблеми педагогічної культури є цінним для сьогодення в умовах модернізації вищої педагогічної освіти.

Ключові слова: педагогічна культура, вчитель, особистість вчителя, педагогічна спадщина, професіоналізм, історія педагогіки.

Літ. 9.

Эллина Панасенко, доктор педагогических наук, доцент
Оксана Цапенко, магистрант Государственного высшего учебного заведения
“Донбасский государственный педагогический университет”

ГЕНЕЗИС ФЕНОМЕНА ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

В статье проанализированы истоки феномена культуры учителя в истории зарубежной и отечественной педагогической мысли. Раскрыта роль известных педагогов прошлого в разработке исследуемого феномена для глубокого осмысления личности учителя и его профессиональной деятельности. В статье выяснена сущность понятия “педагогическая культура”, представлены составляющие культуры учителя и их содержание. Сделан акцент на том, что опыт ученых прошлого по проблеме педагогической культуры является ценным в условиях модернизации высшего педагогического образования.

Ключевые слова: педагогическая культура, учитель, личность учителя, педагогическое наследие, профессионализм, история педагогики.

Ellina Panasenko, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor
Oksana Tsapenko, Master Student of State Higher Educational Institution
“Donbass State Pedagogical University”

GENESIS OF PEDAGOGICAL CULTURE PHENOMENON: RETROSPECTIVE ANALYSIS

The article deals with the origins of the phenomenon of teachers culture in the history of foreign and native educational thought. The role of famous teachers of the past in the development of the investigated phenomenon for a deeper understanding of the teacher's personality and his professional activities is revealed. The essence of the concept of “pedagogical culture” is ascertained in the paper; the components of teacher's culture and their contents are presented. Emphasis is placed on the fact that the experience of scientists of the past on the issue of pedagogical culture is valuable in terms of modernization of higher pedagogical education.

Keywords: pedagogical culture, teacher, teacher's personality, pedagogical heritage, professionalism, history of pedagogy.

Постановка проблеми. В умовах сучасного суспільства проблема педагогічної культури є особливо актуальною. З розвитком держави перед педагогічною системою особливо гостро постала проблема вдосконалення роботи педагогічних університетів щодо підготовки майбутніх педагогів, які б мали високий рівень професіоналізму, творчої активності, відповідально ставилися до результатів свого навчання та підготовки до майбутньої професійної діяльності. Це знайшло втілення у законах України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI

століття”), Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті. Тому, на сьогодні особливо актуальним стає формування педагогічної культури майбутніх учителів.

Аналіз досліджень і публікацій. Основи педагогічної культури досліджували вітчизняні та зарубіжні педагоги минулого (Я.А. Коменський, А. Макаренко, Й.Г. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.) та сучасності (Г. Балл, Л. Бейер, І. Бех, К. Борич, Р. Брунер, С. Гончаренко, І. Зязюн, Н. Ничкало, Дж. Пагано, О. Пехота, В. Радул, В. Семиченко, Л. Тробрідж, В. Файнберг, В. Цифройнд та ін.). Професійні педагогічні знання навички, уміння вчителя,

педагогічний досвід як важливий компонент педагогічної культури досліджували А. Барабаншикова, Т. Белоусової, Н. Воробйова, Т. Іванова, С. Муцинова, В. Сухонцева та ін. У наукових студіях Ю. Кулюткіна, Г. Сухобської висвітлено сутність та структуру педагогічної культури.

Мета статті. Проаналізувати генезу феномену культури вчителя в історії зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки.

Виклад основного матеріалу. Феномен культури у філософському енциклопедичному словнику потрактовано як особливості свідомості, поведінки й діяльності людей у конкретних сферах суспільного життя (“культура праці, екологічна культура, політична культура”) [8, 293]. Основою педагогічної культури є загальна культура викладача. Зв’язки між ними настільки міцні, що можна уважати педагогічну культуру специфічним проявом загальної культури в умовах педагогічного процесу.

Педагогічна культура – складне, багатогранне явище, в якому виокремлюють певні складові і напрями. Науковці розрізняють філософську, моральну, естетичну, правову, політичну культуру. З точки зору психологічної виділяють культуру пізнання, почуттів, волі, мови та ін. Можна також говорити про культуру застосування знань і досвіду в різних видах людської діяльності. Педагогічна культура виникає під впливом педагогічної діяльності і є необхідною умовою її здійснення. Вона являє собою ступінь досконалості в оволодінні педагогічною діяльністю, досягнутий рівень розвитку особистості людини як педагога.

Відомий вітчизняний науковець М. Ярмаченко феномен педагогічної культури розкривав як інтегративну сукупність фізичних, інтелектуальних, загальнокультурних і моральних якостей, професійних знань і умінь, необхідних для успішної навчальної та виховної роботи. Умовно науковець в ній виділив три групи характеристик: 1) загальнолюдські якості (добре здоров’я, інтелектуальний розвиток, належний рівень розвитку мовлення тощо); 2) професійні якості (любов до дітей, професійна компетентність, знання педагогіки, психології, методичні уміння, тактовність, прагнення до самовдосконалення, вміння організувати самоосвіту тощо); 3) моральні якості (духовність, моральна чистота, доброзичливість, чуйність, людяність, чесність, правдивість тощо) [4, 641].

Проте витoki становлення проблеми педагогічної культури сягають далекого минулого. Отже, звернемося до ретроспективного аналізу культури вчителя в історії зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки.

Різні аспекти феномену культури вчителя були в центрі уваги багатьох античних філософів, зокрема Сократа, Платона, Демокріта, Арістотеля та ін. У філософських системах Давньої Греції наявні перші спроби наукового обґрунтування культурного виховання, його завдань і цілей. Саме в ці часи досить чітко визначився зв’язок педагогічно-культурного виховання з процесом самовдосконалення особистості. Першим звернувся до внутрішнього світу людини в античній філософії Демокріт. Мислитель заклали основи традиції в етичній думці. Ця традиція полягала в розрізненні мотиву й дії. Видатний філософ зазначав: “бути доброю людиною – значить не тільки не чинити несправедливості, а й не бажати цього... Чесна й нечесна людина пізнається не лише з того, що вона робить, а й із того, чого вона бажає...” [1, 25]. Отже, означені погляди є початком дослідження педагогічної культури.

Філософом, який присвятив себе насамперед людським проблемам, був Сократ. Саме тому прийнято говорити “про сократівську революцію” в античній філософії. Оскільки формування переконань передбачає тривалу працю над собою, культурне виховання в Сократа невіддільно пов’язане із самовихованням. Сократ уважав, що істинна культура – знання того, що є благо, що є прекрасним, а водночас і корисним для людини, що допомагає їй досягти блаженства та життєвого щастя, котре розумілось як справжня турбота про душу. Головним у педагогічній культурі, за Сократом, є стриманість, мужність і справедливість. Цих чеснот учитель досягає шляхом самопізнання й пізнання того, що коли робити добрі справи, будеш щасливим, а якщо погані – нещасним [там само, 32].

В етичних поглядах Арістотеля постійно міститься думка про те, що тільки людина здатна до сприйняття таких понять, як добро та зло, справедливість і несправедливість, а найбільшою цінністю й привілеєм людини є право на щасливе життя. Крім того, філософ доводив, що педагогічній культурі не можна навчитися, її можна набути лише шляхом діяльності, тому що вона закладається у вигляді звички вихованості. Арістотель першим в історії етики поставив проблему свободи вибору [там само].

Педагог і вихователь Я.А. Коменський, якого Г. Лейбніц називав “Коперніком в педагогіці” підкреслював, що успіх в роботі школи залежить саме від учителя, його вміння викладати матеріал так, щоб “напій науки поглинався без побоїв, без насильства, без відрази...” [5, 53]. Вчитель не повинен відштовхувати дітей від себе надто суворим ставленням, а привертати їх по-

батьківськи. Коли він з любов'ю поводитиметься з учнями, то легше завоює їх серця, і дітям приємніше буде перебувати в школі, ніж дома. Необхідно вміти збуджувати увагу, завдяки чому учні сприймають все відкритим, прагнучим до знань розумом. У педагогіці Я.А. Коменського закладені ідеї виховання людяності в людині, яка має виявляти помірність у взаєминах і мужність у здатності керувати власною волею, долаючи самих себе, стримуючи свої потяги до нетерплячості, обурення, гніву, тим самим формуючи педагогічну культуру [там само, 56].

У педагогічній системі Дж. Локка значне місце посідає питання формування педагогічної культури вчителя. Він відстоював обов'язковість педагогічного самовдосконалення та освіченості. Дж. Локк підкреслював: "Вихователь повинен знати правила поведінки і форми ввічливості" [9, 65].

Дотримуючись теорії вільного виховання, Ж.-Ж. Руссо вважав важливим для педагога, взаємодіючи з вихованцем, впливати на нього непомітно, без тиску і пригнічення його особистості [там само, 78]. Зважаючи на природу дитини, необхідно відмовитися від встановлених волею вихователя обмежень, відучати дитину від сліпого підкорення цій волі, дотримуватися непорушних природних законів. А також вчитель повинен володіти такими рисами як доброта, щирість, повага до вихованця.

Думки Ж.-Ж. Руссо продовжив видатний педагог-демократ І.Г. Песталоцці, який сформулював поняття розвивального навчання, трудового і соціального виховання, виявив чинники формування особистості й гармонійного розвитку суспільних сил людини. Розвиваючи теорію Я.А. Коменського про культуру природних обдарувань, педагог стверджував: "Внутрішній розвиток, який є неминучим наслідком головних засобів, форм і методу, збуджує в людській природі живу діяльну силу і вона буде мати для освіти й доброти людського наслідки, які поки-що не піддаються обліку" [5].

У контексті досліджуваної проблеми заслуговують на увагу педагогічні погляди видатного німецького педагога XIX ст. А. Дістервега. У педагогічній праці "Керівництво до освіти німецьких вчителів" він визначив два взаємопов'язаних принципи навчання й виховання – природовідповідність й культуровідповідність. Принцип культуровідповідності науковець обґрунтував як організацію навчально-виховного процесу з урахуванням певної зовнішньої, внутрішньої та суспільної культури. Зовнішня культура – це норми моралі, побуту, споживання; внутрішня – духовне життя людини; суспільна –

соціальні відносини й національна культура. Педагог зазначав: "Будь-який стан культури народу є основа, базис, є дещо, з чого розвивається наступний стан. Тому той ступінь культури, на якому ми знаходимося в даний час, пред'являє нам вимоги, щоб ми діяли відповідно до неї, якщо тільки хочемо домогтися позитивних результатів, іншими словами, ми повинні діяти культуровідповідно" [9, 190]. Вчений уважав, що успіх навчання залежить, перш за все, від культури вчителя, його любові до дітей, ентузіазму в роботі й знання методики. Він підкреслював: "Вчитель лише доти здатний насправді виховувати, поки сам працює над своїм власним вихованням і освітою" [там само].

Й. Гербарт розробив принципи керування у шкільному закладі, які сприяють зовнішньому дисциплінуванню учнів, привчання їх до порядку. Дитина, на думку Й. Гербарта, проявляє "дику пустотливість", що кидає її в різні боки, вона має тенденцію порушувати встановлені в школі порядки. Тому потрібно приборкувати дикість дитини, тобто керувати нею. Він підкреслював, що навчання й керування – основні засоби формування педагогічної культури вчителя. Водночас мислитель запропонував застосовувати спеціальні методи та прийоми (заохочення, покарання, установлення правил поведінки тощо), вказував на додаткові засоби: чіткий розпорядок дня; схвалення або засудження поведінки дітей; відволікання дітей від всього, що може подіяти на них збуджуюче; дотримання раз і назавжди встановлених правил поведінки; вироблення релігійного почуття смирення і залежності від "вищих сил". Важливий принцип виховання, на думку Й. Гербарта, – опора на позитивне, що вимагає того, щоб вчитель та вихователь на перший план ставив те позитивне, яке є в кожній дитині від природи [9, 148].

Особливу увагу педагогічній культурі приділяли вітчизняні науковці-педагоги XIX ст. Вони виходили з того, що вчитель високої культури – це майстер своєї справи. Український педагог О. Духнович писав, що вчитель "дзеркало, в котре молоді юнаки, дивлячись, бачать свою процвітаючу добродетель" [3, 85].

У 60-ті роки XIX ст. у центрі уваги вчених постають проблеми справжнього авторитету вчительської особистості. У педагогічній теорії К. Ушинського центральне місце посідає особистість учителя. Він підкреслював, що "багато що залежить від загального розпорядку в закладі, але найголовніше завжди буде залежати від особистості безпосереднього вихователя, котрий стоїть віч-на-віч з вихованцем: вплив особистості вихователя на молоду душу складає

ту виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні моральними тенденціями, ні системою покарань і заохочень”. А далі видатний педагог зауважував: “У кожного наставника – важливе не тільки уміння викладати, але також характер, безпосередність і переконання” [7, 30].

Продовжував цю думку видатний науковець П. Блонський, який особистість учителя в житті школи вважав неперевершеною. Учений, вказуючи на виховання високої культури вчителя, критично ставлячись до процесу підготовки учителя-ремісника, говорив: “Якщо викладання – професія, то ця професія – культуробудівництво”. У статті “Учитель, стань людиною”, що була спрямована на фахівця, який ураховує дитячі інтереси, спокійний, урівноважений, добре знає свій предмет, володіє технікою ведення уроку, адже запорука успішного уроку – наявність поетичного настрою в душі вчителя, який також співає, малює, розповідає. П. Блонському належить ідея непрямого впливу на учнів, а також психологічній самопідготовці вчителя [2, 81].

Багато мудрих порад відносно формування педагогічної культури запропонував видатний український учений В. Сухомлинський. Стверджуючи, що слово вчителя як інструмент впливу на душу вихованця не можна нічим замінити, вчений підкреслював необхідність встановлення педагогічно доцільних взаємовідносин між учасниками педагогічного процесу. Науковець трактував педагогічну культуру як динамічний комплекс загальнолюдських педагогічних цінностей, творчих засобів педагогічної діяльності та досягнень людини, яка займається навчанням і вихованням. Це складне явище він вивчав у різних аспектах. Термін “педагогічна культура” В. Сухомлинський широко використовував у праці “Розмова з молодим директором школи”. Вчений підкреслював, що педагогічна культура означає достатньо високий рівень опанування соціокультурними цінностями людства [6, 170]. Педагогічна культура – це така ознака викладача, без якої неможлива творчість вчителя. Дослідник зазначав, що без знання душі дитини, особливості її психіки неможливе виховання і навчання, немає педагогічної культури. Тільки тому педагогу, який розуміє серце дитини, відчуває характерні риси її мислення, справедливому і доброму, розумному і гуманному наставнику учні відкривають свої таємниці. У книзі “Серце віддаю дітям” Василь Олександрович зауважив: “Найголовнішою рисою педагогічної культури має бути відчуження духовного світу кожної дитини, здатність приділити їй стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула,

що про неї не забувають, її горе, її образи й страждання поділяють” [там само, 167]. І в повсякденній практиці, і в теоретичних дискусіях вчений наполягав, що суспільство майбутнього має бути гуманним і побудувати його можуть тільки добрі, мудрі, досвідчені люди, а, в свою чергу, виховати таких людей можуть тільки розумні, вдумливі, професійні вчителі, які володіють методами гуманної педагогіки та педагогічної культури.

Висновки. Ретроспективний теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної педагогічної спадщини, результатів досліджень проблеми педагогічної культури дав можливість визначити, що культура педагога пройшла певні етапи розвитку, змінюючись відповідно до розвитку культури суспільства. Педагогічна культура, як феномен педагогічної практики, існувала завжди, але мала різне соціальне й професійне “зabarвлення” залежно від впливу різних чинників: політики в сфері освіти; моральних відносин, що склалися в суспільстві; певного типу виховання, що був пріоритетним у державі певної історичної доби. Отже, педагогічна культура – вищий рівень розвитку особистості й професійної підготовленості вчителя до педагогічної діяльності. Формування основ педагогічної культури є одним із найважливіших завдань при підготовці та підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів.

1. Асмус В.Ф. *Антична філософія: учеб. пособ.* / В.Ф. Асмус. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.

2. Блонский П.П. *Учитель, стань человеком* // *Избр. пед. произв., соч. в 2 т.* – М., 1979. – Т. 1 – С. 78 – 83.

3. Духнович О. *Твори в 4 т.* / О. Духнович. – Братіслава. – Т. 2. – 1967. – 600 с.

4. *Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; голов. ред. В.Г. Кремень.* – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

5. Коменский Я.А. *Избранные педагогические сочинения* / Я.А. Коменский. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1982. – 576 с.

6. Сухомлинський В.О. *Серце віддаю дітям* / В.О. Сухомлинський // *Вибр. твори в 5 т.* – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 7 – 279.

7. Ушинский К.Д. *Педагогические соч. в 6 т.* / К.Д. Ушинский. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1988. – 655 с.

8. *Философский энциклопедический словарь / сост. С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев.* – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 814 с.

9. *Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / сост. и авт. вв. статей А.И. Пискунов.* – М.: Просвещение, 1981. – 528 с.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015